

NORDSKANDINAVISKA HÄLLRISTNINGAR

AF

G. HALLSTRÖM.

II.

DE NORSKA RISTNINGARNA.

I de nio¹ nordskandinaviska ristningarna finnas de flesta, nämligen sju, i Norge. Af allt att döma kommer dessas antal att ökas. Alla (och dessutom Landverksristningen i Jämtland) hafva nämligen blifvit kända först sedan 1873, då O. Rygh skref sin uppsats "*Om helleristninger i Norge*"² och sedan K. Rygh skref "*Faste fornlevninger og oldsagsfund i Nordre Throndhjems amt*"³, hvilket allt ju bådar godt för framtiden. Den sista skriften nämner dessutom endast 5 ristningar af vanlig bronsålderstyp i de två Trondhjemsamten, då nu 11 äro kända där. — Innan jag öfvergår att behandla ristningarna af den nya typen i Norra Norge, vill jag visa de nu kända bronsåldersristningarnas utbredning därstädes.

I Romsdals amt finnes, utom n:r 7 på min karta (sid. 161 i *Fornvännen* 1907) vid Bogge i Næset pgd, ännu en vid Graveim i Sundalens pgd, bestående af en skeppsfigur å en stor sten.

¹ Som nedan skall nämnas, afsöndrar jag Nämnforsens ristningar från de nordskandinaviska och räknar dem till de sydiskandinaviska, på grund af deras släktskap med dessa. Med beteckningen nord- och sydiskandinavisk markerar jag artskillnad, ej lokalskillnad.

² *Christiania Vidensk. Selsk. Forhandlinger*, 1873.

³ *Kong. no. Vidensk. Selsk. Skrifter*, 1878.

Öfverstycke: fartygsbild å hällristning från bronsåldern; Ekensberg nära Norrköping.

Fornvännen 1908.

I S. Trondhjems amt finnes endast en ristning, bestående af flere fotsulor (*Aarsb.* 1872, sid. 37), inhuggna i en stor sten vid Tøreim, Bjugn pgd, alltså nära Trondhjemsfjordens mynning.

I N. Trondhjems amt nå vi det nordligaste centrum för bronsåldersristningar, som finnes. På östra sidan om Trondhjemsfjorden känna vi sålunda tio stycken dylika och förmodligen komma allt fler att upptäckas. Denna bygd har nämligen visat sig vara en mycket rik bronsåldersbygd, fullt karaktäristisk och att jämföra med hvilken annan som helst i Skandinavien. Nyligen har K. Rygh (1905—06; första gräfn. 1879—80) undersökt en stor grafrösegrupp i Sparbuen pgd (nordligaste ändan af fjorden), som i rikedom på fynd¹ ej står efter andra grafvar af denna ensartade typ, hvilken finnes rundt Norges, Sveriges och Finlands kuster.

De tio ristningarna finnas: vid Hegre i Övre Stjørdalens pgd, vid Nes-aune (Berg), Vernes s:n, N. Stjørdalens pgd (en mycket stor grupp med skepp, massor af skålformiga fördjupningar, koncentriska ringar, djur m. m.), vid Opauran (2 grupper, skepp m. m.), vid Bremset, vid Alstad, och mellan Alstad och Rökke (många skepp, skålformiga hålör, fotsulor m. m.), alla i Skatvold s:n, N. Stjørdalens pgd, mellan Stene och Ulvik i Frosta s:n, Frosta pgd (skepp m. m.), vid Bardal, Beitstaden s:n, Beitstaden pgd (se nedan), vid Bardals-aune, samma socken (7 skepp, skålformiga hålör m. m.)². Denna sista är den nordligaste ristning af sydiskandinavisk typ, som är känd.

Af dessa ristningar var jag 1907 i tillfälle att besöka dem vid Nes-aune, Bardal och Bardals-aune och för mig råder ingen tvekan att ställa dem fullt i jämbredd med sydiskandinaviska ristningar, hvad beträffar såväl stil som teknik och motivens förekomst. Det var för mig absolut som att behandla en

¹ K. Rygh: *En gravplads fra Broncealderen* (No. Vidensk. Selsk. Skrifter, 1906, n:o 1). K. Rygh: *Indberetning om udgravninger i Sparbuen 1879*. (*Aarsb.* 1879, sid. 54 ff.; jfr *Chr. Vidensk. Forh.* 1880, n:o 7).

² Denna ristning upptäcktes af oss sommaren 1907 och är belägen omkr. 1 km. N. om den stora Bardalsristningen.

bohuslänsk hällristning, likaväl som de rösen med deras kistor, som jag såg, voro fullkomligt af samma typ som söderut¹ och likaväl som hvarenda en af de fornsaker, som i dem anträffats, strängt håller sig till de typer, som äro de välkända från vår stilrena bronsålder.

Jag har gjort denna inledning för att markera den uppfattning jag hyser om den trondhjemska bronsålderns tidsställning till den sydiskandinaviska. Det är icke möjligt annat än att de båda äro fullt samtida. Att kännedomen om bronsen och järnet såsom för det mänskliga arbetet brukbara metaller först nått de sydliga landsdelarna är själfklart, eftersom uppfinningen gjordes än längre söderut, men den saken har man ej alls att göra med vid tal om de fullt utpräglade perioderna. Lika litet har den relativa rikedom eller fattigdomen på brons och därmed på föremål, som bevarats till vår tid, att göra med dessa stilperioders tidsbestämning. Faktum är, att — hvad beträffar bronsåldern — så följa, som jag nyss antydde, grafvar, fornsaker och hällristningar alldeles samma hjulspår af utvecklingen allt från dess början såväl kring Trondhjemsfjorden som i södra Skandinavien². En efterblifvenhet på 100, ja endast 50 år skulle genast märkas.

Det är af vikt att hålla detta klart för sig, då vi åter öfvergå till de nordskandinaviska hällristningarna. På ett enda ställe och just vid Trondhjemsfjorden komma nämligen ristningar af denna grupp i en sådan kontakt med vår bronsålder, att möjligheten för en tidsbestämning af gruppen i sin helhet ställer sig synnerligen gynnsam.

Innan jag öfvergår till min framställning af de norska

---

¹ Den oväsentliga skillnad oberäknad, som härrör från materialets olikhet (här skiffer). Angående hällristningarna synes detta ej spela någon roll i annat afseende än att släta hållar ej äro så talrika. Där de finnas, äro de dock för ändamålet lika.

² En något afvikande uppfattning gör sig gällande hos K. Rygh: *Trondelagen i forhistor. tid* (1897) sid. 23. Han fäster dock samtidigt uppmärksamheten på ofvan nämnda fakta.

ristningarna, vill jag nämna, att fem af dem (n:r 4—8 på min karta) varit föremål för en kortfattad studie af A. W. Brøgger¹. Prof. A. Helland har summariskt behandlat dem alla i en artikel i *Aftenposten*, 2 XII, 1906.

Hell.

Litteratur: K. Lossius: *Antikvar. notiser fra N. Trondhjems amt. Aarsb.* 1898, sid. 143, med en teckning.

Ifrån Landverk (föregående svenska ristning) har man den närmaste vägen till Trondhjemsfjorden genom Stjørdalen, där nu järnvägen går fram. Det ser nästan ut, som om det skulle ligga någon mening i, att vår nästa ristning ligger i mynningen af nämnda dal, vid Hell i Lunke s:n, N. Stjørd. pgd, endast omkr. 90 km. från Landverk². Se kartan n:r 4.

Ristningen är belägen å ett mindre berg (se fig. 14, min uppsats "*Hällristningar i norra Skandinavien*", *Ymer*, 1907), omkr. 200 m. OSO. till O. om Hells järnvägsstation (den nya) och omkr. 30 m. öfver hafvet, endast 6—700 m. från dess strand³ (se fig. 15 i *Ymer*, anf. st., utsikten från ristningen). Denna bergkulle är svår att finna, på kartan, men springer ut som en fristående klack ifrån det stora berget söder om, ofvanpå hvilket ännu i mannaminne (före järnvägen) den stora bygdevägen gick från Trondhjem inåt Stjørdalen och uppåt fjorden. Ristningen finnes på bergets insida (åt söder alltså) ett 10-tal

¹ "*Elg og ren paa helleristninger i det nordlige Norge*", *Naturen* (Bergen) 1906, sid. 356—360. Hans framställning är ej grundad på primära undersökningar, utan stöder sig på den ytterst knapphändiga litteraturen.

² Fågelvägen mellan Landverk och Glösa (kartans n:r 3 och 2) är omkring 75 km., mellan Glösa och Nämnsforsen (n:r 2 och 1) omkr. 150 km.

³ Den jämna bygden, som nu genombrytes af den i sitt nedre lopp lugna och breda Stjørdalselven, var vid tiden för ristningens uppkomst ej annat än en bukt af fjorden och hafvet nådde då upp till den bergklack, där ristningen är anbragt. Afståndet från älven är nu ett par hundra meter.

meter under högsta punkten, på alldeles lodrät bergvägg. Det är svårt att noggrannt afväga platsen, emedan hela bergslutningen här är beväxt med tät buskskog, som når ända upp till ristningen och skuggar öfver densamma. Detta försvårade äfven i hög grad fotograferingen. Det ofvanför liggande bergpartiet är från alla håll mycket svårt att bestiga.

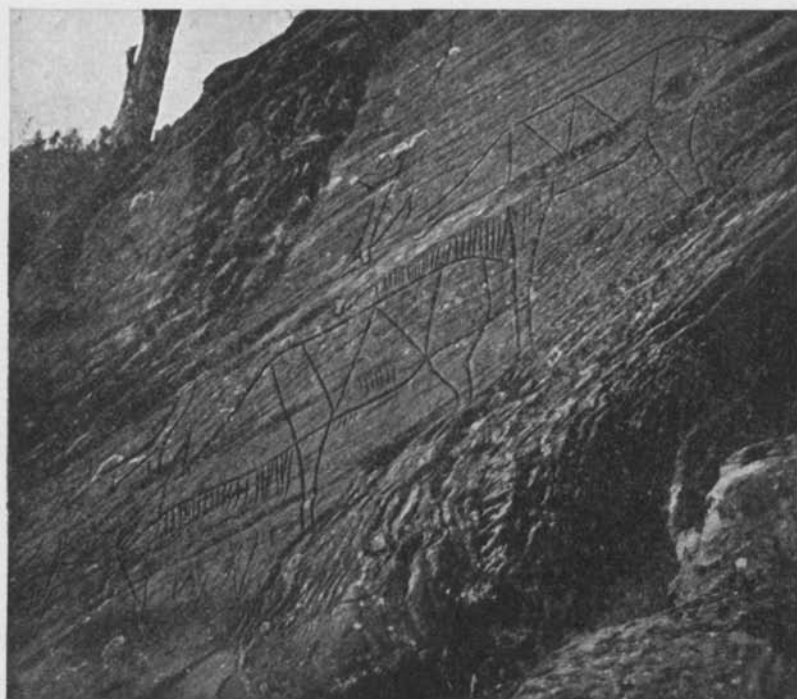

Fig. 16. Hell.

Foto. af förf.

Bergarten är här fyllitisk lerskiffer¹ och lämnar högst få så släta ytor, att de lämpa sig för ristningar. Af *fig. 16* kunna vi dock se, hur midt på en lodrät, mycket skroflig, nästan vresig klippa, bildad af skiffrens skikhufvud, ett parti af ett par meters höjd och 3—4 meters längd är — relativt — slät. Man skulle kunna tänka, att denna yta är resten af

¹ Bergartsbestämningarna efter tagna prof från Landverk, Hell och Böla äro gjorda af dr A. Gavelin.

en större, som så småningom vittrar sönder, men däremot strider det faktum, att de skrofliga partierna V. om det släta äro högre i planet än detta. Det skrofliga partiet Ö. om djuren är dock lägre än den släta ytan.

Så godt som hela denna släta yta är upptagen af ristningar. *Fig. 16* är efter en fotografi, som togs före uppkritandet; i *Ymer* (anf. st. sid. 221, fig. 16) se vi en fotografi af den uppkritade ristningen. *Fig. 17* visar en noggrann teckning, jag gjorde af densamma, sedan hällen uppdelats i rutor.

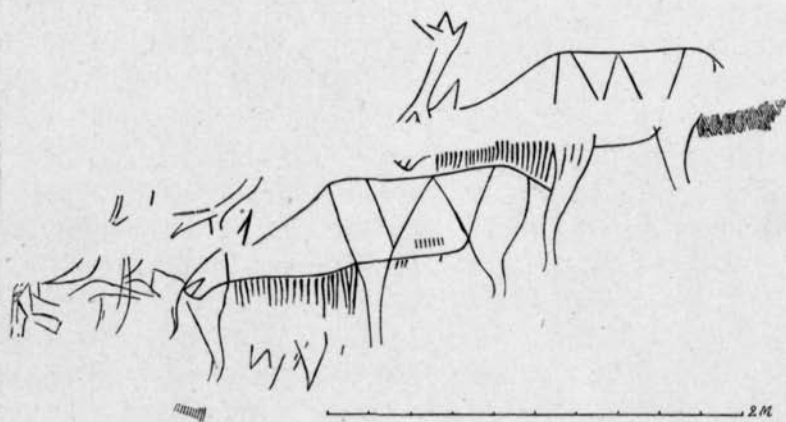

Fig. 17. Hell.

2 M
Teckn. af förf.

1,5 till 2 m. under de två stora djuren m. m. på detta parti finnes en lång, endast omkr. 4 dm. hög afsats, hvarefter jordslutningen vidtar på allvar. På afsatsens vertikala sida finnas två smärre figurer¹ inhuggna, se *fig. 19—20*, ett litet djur ungefär under hvart och ett af de större. På *fig. 16* i *Ymer* (anf. st.) synes det bakre af de två små djuren.

Den stora ristningens undre partier befinna sig ungefär i ögonhöjd, räknadt från nämnda afsats. Man kan dock med handen nå högre från en del hala och kullriga utsprång i skiffern, dock icke så långt som till det bakre djurets hornkrona, dit man

¹ De synas ha undgått Lossius' uppmärksamhet.

endast kan nå med stegen. För ristaren måste man antaga antingen en ställning eller också en stark snödrifva för fullbordandet af alla högre liggande partier.

Djurens längdlinjer sammanfalla med reffloras, här som vid Landverk. Eftersom skifferlagringen lutar starkt åt SV. blir alltså följderna, att djuren ge intryck af att stiga ner utför en sluttning. Liksom vid Landverk har ristaren äfven här ibland använt sig af de djupa refflorna eller håligheterna och låtit dem ingå som led i teckningen, så t. ex. markeras det bakre djurets hela undre halslinje af den skarpa nedre kanten af en 0,15 m. bred hålighet, och å det främre djuret har alldeles tydligt en naturrefla indragits i framställningen af hornet framtill och upptill. Alltför djupa och breda håligheter afbryta helt enkelt teckningen, så t. ex. går en sådan längs genom det bakre djurets kropp och genom dess hufvud. Stundom afbrytas likväl ej ristningslinjerna af de korsande håligheterna, utan gå ned i dessa.

De två stora djuren föreställa otvifvelaktigt renar, fullväxta oxar att döma af det kraftiga halsskägget. Skägget och framför allt den typiska hornkronan är det, som röjer arten. På Lossius' teckning (anf. st.) är det företrädesvis hornen, som blifvit synnerligen missuppfattade.¹

Djuren äro tecknade i naturlig storlek, det främre är 1,74 m. långt (från nos till länd, med svansen är det 1,84 m.), det bakre 1,6 m. Höjden är resp. 0,88 och 1,05 m. öfver frambenen.

De två renarna nå i konstnärligt afseende varken upp till de närmast föregående eller de efterföljande ristningarna. De äro dock tecknade med en ovanligt stor säkerhet, hvilket bäst framträder, då man skärskådar tekniken, hvarom mera sedan. Det karaktäristiska i hufvudets hållning i förhållande till kroppen och i hornens ställning är särskildt godt uppfattadt.

---

¹ Hans teckning synes emellertid endast vara en skiss. Den prick till öga, som han tilldelat det främre djuret, vill jag helst uppfatta som en naturlig fördjupning. Hår-strecken under och intill buklinjen på det främre djuret äro endast några få och saknas alldeles på det bakre djuret (jfr Lossius).

Den skrofliga ytan har dock gjort, att linjerna ej kunnat dragas med den mjuka elegans, som vi finna på andra ristningar inom denna nordliga grupp. Af alla jag besökte 1907 är denna ristningshäll den enda, som ej afslipats af öfver rinnande eller öfversköljande vatten.

De stora djurens kroppar äro delade af linjer, som oftast möta hvarandra i spetsiga vinklar. Det låge ju nära till hands, att här endast hänvisa till djuren å ristningarna vid Glösa och Landverk med sina streck och kroklinjer inuti kropparna, men då dessa troligen måste uppfattas som hörande till själfva framställningen af djuren, tror jag att linjerna här böra uppfattas som rent ornamentala. Vi skola nämligen snart se, hvilken roll vinkelornamentet och liknande spela på denna hällristning. Detta ornaments anbringande inuti djurens kroppar kan godt tänkas ha uppkommit däraf, att de veck, hvilka å den naturliga djurkroppen fortsätta benens inre linjer, ha markerats och utdragits tills de stött tillsammans och bildat den första vinkeln (jfr *fig. 19*). Å de stora djuren synes likväl lårlinjen ha gått bakåt och vinkeln uppstått genom tilläggandet af en sammanbindande linje. Äfven frambenets främre linje är utdragen till rygglinjen (alltså markerande bogvecket?)¹.

Framför det främre djuret och under dess hals finnes ett kaotiskt virrvarr af streck. Några af dem synes likväl vara mening i. Sålunda se vi, hur den linje, som korsar renens hufvud, tillsammans med en annan linje bildar ett tydligt bakben af ett liknande djur. De streck, som finnas bakom detta ben under renens hals, kunna möjligen utgöra försök till tecknande af lårpärtier, men kanske äfven ett misslyckadt sick-sackornament. För öfrigt verkar platsen framför djuren med massan af orediga streck som ett slags palett, på hvilken ristaren först pröfvat sina uttrycksmedel, innan han gått att börja och fullborda sitt konstverk.

¹ Lossius har samma förklaring på uppkomsten af dessa streck. "Over kroppen gaar der mellem ryg og bug tverstreger, der viser bogens og laarets konturer, samt desuden et par skraa streger".

Efter det bakre djuret och i anslutning till dess yttre lår-
linje se vi ett ornament, det första fullt utpräglade, som möter
oss på detta slag af ristningar. Se *fig. 18*, fotografi efter af-
klappning. Det var den enda afklappning, som kunde tagas
å den stora gruppen.

Vid första ögonkastet märker man endast sex romboider
i rad, sammanhängande i trubbvinklarna och fyllda, som man
tycker, af mindre dylika, den ena innanför den andra. De
spetsiga vinklarna mellan romboiderna synas äfven uppfyllda
af streck. Så har också Lossius (anf. st.) uppfattat saken.
Ser man närmare efter, ser det dock ut, som om åtminstone

Fig. 18. Hell. Efter afklappning af för.

strecken upptill mellan de tydliga romboiderna skulle ha *af-*
setts att framställa dylika, vidare att fyllningarna ej utgöras
af smärre romboider utan endast af en, inre, dylik, och sedan
af linjer, som gå parallellt med de två vänstra sidorna i rom-
boiderna och minskas undan för undan som de nalkas den
högra trubbvinkeln. I öfre raden af (eventuella) romboider gå
dessa inre linjer tvärtom, alltså från höger till vänster — utom
i den som står mellan den tredje och den fjärde i midtraden.
I undre raden (af hvilken ej mer än topparne synes) gå dessa
linjer liksom i midtraden¹.

¹ Första intrycket af ornamentet är, att det är de kvarblifna *åsarna*
mellan de huggna linjerna, hvilka afsetts att bilda ornamentet. Ser man
saken så, består fyllningen enbart af brutna linjer. Detta är dock förmod-
ligen en synvilla, beroende af vittringen.

De två små figurerna på den låga afsatsen under de stora djuren visas i *fig. 19—20*. De upptäcktes af oss under vår undersökning här 1907. Den främre föreställer tydligen ett djur, besläktadt med sina stora kamrater ofvanför. Hufvudet har likväl ej ristats på grund af bristande utrymme. En del horisontala naturrefflor försvåra i någon mån uppfattningen af djuret. Äfven här har ristaren tillagt linjer, som ej höra till

Fig. 19. Hell. Efter afklappning af förf.

teckningen af djuret. Så se vi inuti kroppen de två linjerna från benens insidor, som skära genom kroppen för att mötas i en vinkel i rygglinjen. Från nedre spetsen af den bakre linjen (alltså från lårvecket) är en linje dragen upp mot bakdelen; någon motsvarighet till detta vid främre linjen se vi ej. Detta förhållande uppfattar jag som en inkonsekvens, då vi ju hos de två större djuren hade vinklar från båda lårvecken, men det stöder mig i den förmodan, jag nämnde ofvan, att de två inre linjerna äro de ursprungliga, att de uppstått genom

förlängning af lårens vecklinjer å kroppen och att ristarens vana vid vinkelornamentet kommit honom att utföra detta äfven inuti djurens kroppar, sedan han sålunda fått den första vinkeln så att säga till skänks.

En del orediga, vertikala streck äro ristade under djuret, de få kanske uppfattas som skisslinjer till ben.

Djuret är tecknad mycket flott och säkert, betydligt bättre än de stora djuren ofvanför, och denna teckning kan godt

Fig. 20. Hell.

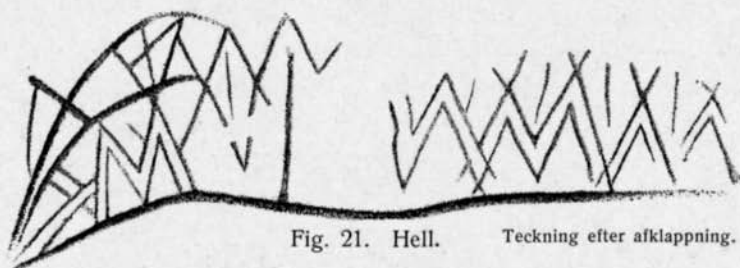
Efter afklappning af förf.

jämföras med de flesta af de bästa inom hela hällristningsgruppen.

Ett stycke bakom det lilla djuret finnes på samma afsats *fig. 20*. Den återfinnes längst ner till höger å *fig. 16* i *Ymer* (anf. st.). Det är här ej längre en djurteckning som de föregående, utan en djurteckning i upplösningstillstånd. Vi kunna åtminstone antaga, att ristaren först velat teckna ett djur; på så sätt kunna vi förklara de två yttersta och längst neddragna

linjeparen som ben och den böjda horisontala linjen som kroppslinje, eventuellt rygglinje. (Den raka horisontala linjen är en naturrefla). Men sedan är allt upplöst i streck och ornament. Under "rygglinjen" finnas endast vertikala streck, hvilkas betydelse är svårförståelig. De påminna om teckningen af skägget på de öfre djuren. Öfver denna linje framträder däremot något, som tydligen är ett ornament, bestående af en dubbel sicksacklinje, på hvilkens spetsar stöder sig en enkel dylik linje. Den öfre raden kan äfven tolkas som en rad romboider, till hvars undersida ansluter sig en sicksacklinje. Se *fig. 21*.

Ristningen vid Hell är i många afseenden så intressant, att det må ursäktas mig, om jag dröjer vid den åtskilligt mer än vid andra. Särskildt i tekniskt afseende är det den intressantaste ristning jag någonsin sett.

Då man betraktar ristningen å *fig. 16*, ser man hur ovanligt klart den framträder, trots att ristningen ej är uppkritad. Detta är beroende på de ovanligt djupa och skarpa linjerna. Då på en annan hållristning — vare sig den hör till nordlig eller sydlig grupp — linjernas tvärsnitt (så ofta man kan tala om ett sådant) är svagt rundadt, är det här *triangulärt*, alldeles som om det vore fråga om träskärning. Ja — denna bild är den bästa jag kan taga för att åskådliggöra faktum. En skåra i trä, bildad af två djupa, snedt emot hvarandra riktade snitt — så ser en typisk linje ut å något af de stora djuren. Linjer finnas till ett djup af nära 2 cm. och vanliga bredden är 1.5—2 cm. Någon gång kan en linje ha större djup än bredd, hvilket ju är något exceptionellt! — Det hade varit en full-

komlig omöjlighet att göra en afklappning här, äfven om klippan ej varit så lodrät.

Särskildt skarpa äro de linjer, som bilda kropparna, benen och skägget under halsarna. Hufvud och hornkronor äro äfven mycket djupt ristade, men ej så skarpt "skurna" som det öfriga.

Emellertid finnas äfven linjer af vanlig hällristningstyp, så de orediga strecken framför det främre djuret och de små "skägg"-strecken på främre djurets buk och bakre djurets framben. Hvad beträffar ornamentet vid bakre renens lår, så är detta mycket skarpt "hugget", men starkt vittradt. De smala åsarna mellan de täta linjerna måste naturligtvis lida betydligt mer än linjerna på hällristningen i öfrigt. (Åsarna mellan skäggstrecken äro betydligt bredare).

Det redskap, som användts att framställa dessa teckningar (åtminstone dem med de djupa linjerna), måste hafva varit ett *egg*-verktyg. Då man ej gärna kan tänka på en mejsel, emedan en dylik ej skulle ha lämnat så utomordentligt jämna fåror, finnes ej annat att antaga än ett skärande verktyg — t. ex. en knif. Med denna har teckningen först uppristats och därpå linjerna genom ihärdigt arbete fördjupats. Ett sådant verktyg är det enda, som kan förklara den triangulära genomskärningen af fårorna och det stundom bredden öfverskridande djupet. Det intryck man redan från början får, att ristningen är *inskuren* i klippan, ökas däraf, att vissa linjer, hvilka man väntat skulle sluta på en bestämd punkt, i stället skjuta ett godt stycke öfver målet. Se t. ex. å båda hornkronorna, i vecket af det ben, som korsar den främre renens hufvud, å frambenet af det lilla djuret *fig. 19*. Hvar och en, som skurit i trä, vet, hur lätt detta fel uppstår.

Om denna min uppfattning är den riktiga, skulle sålunda denna hällristning vara den enda kända, som kan göra skäl för namnet "ristning". Alla andra måste nämligen vara frambragta genom knackning, gnidning eller möjligen mejsling. Detta gäller kanske äfven en del af denna hällristning, näm-

ligen de linjer af "vanlig typ", som jag talade om strax här ofvan.

Hvad beträffar det ristande verktygets (knifvens) material, så är jag, som sedermera skall visas, af den åsikten, att det varit sten. Själfva arten är ju svårt att yttra sig om, men jag tror intet hinder föreligger, att det kunnat vara hvilken som helst af de kända bergarter, hvilka brukats till stenålderns verktyg. Klippan är nämligen, som nämnts, byggd af fyllitisk lerskiffer och af dess skikthufvuden och det bör ej råda någon svårighet att däri anbringa fåror till och med om det skulle vara med ett skifferverktyg.

Det kan synas underligt, att en så gammal ristning, anbragt i en så pass lös bergart, kunnat bibehålla sig så utomordentligt väl. Men den har också varit väl skyddad, bättre än någon annan jag sett. Den är anbragt på lodrät klippa, som dessutom upptill är något öfverskjutande, samt på insidan af berget i förhållande till dalen. Förmodligen har skogen i årtusenden öfverskuggat densamma, och inga häftiga vindar ha för öfrigt dess förutan kunnat nå fram, då det höga berget därbakom skyddar. (Se fig. 14, *Ymer*, anf. st.).

Första underrättelsen om ristningen vid Hell inkom på 1890-talet till Oldsagssamlingen i Trondhjem, då stationsinspektoren vid Hell skickade in en teckning af densamma.

Bardal.

Litteratur: K. Lossius: *Arkæologiske undersøgelser i 1896* (No. *Vidensk. Selsk. skrifter*, 1896) med 2 planscher. K. Lossius: *Helleristningen paa Bardal i Beitstaden* (*Aarsb.* 1896, sid. 145--149, med samma innehåll och samma planscher som föreg.). Planscherne äro utförda af prem.löjtnant E. Kvam, hvars observationer äfven till stor del ligga till grund för Lossius' framställning. K. Lossius: *Arkæolog. undersøgelser i 1897* (*Vidensk. Selsk. Skrifter*, 1897, n:o 5, sid. 3—4, tillägg till föreg.).

Norrut från Hell ligger, som nämnt (sid. 50), en grupp bronsåldershällristningar, den nordligaste mellan Stene och

Ulvik på Frosta. Sedan kommer ett hopp på omkr. 60 km. innan vi nå nästa hällristning, den invid gården Bardal (Berdal på topogr. kartan), Solbergs s:n, Beitstadens pgd, omkring 8 km. fågelvägen VNV från staden Stenkjær. Se kartan, n:r 5.

Gården är belägen 1.5 km. från stranden af fjorden och på ungefär 40 m. höjd öfver hafvet. Omkr. 20 steg V om gårdens

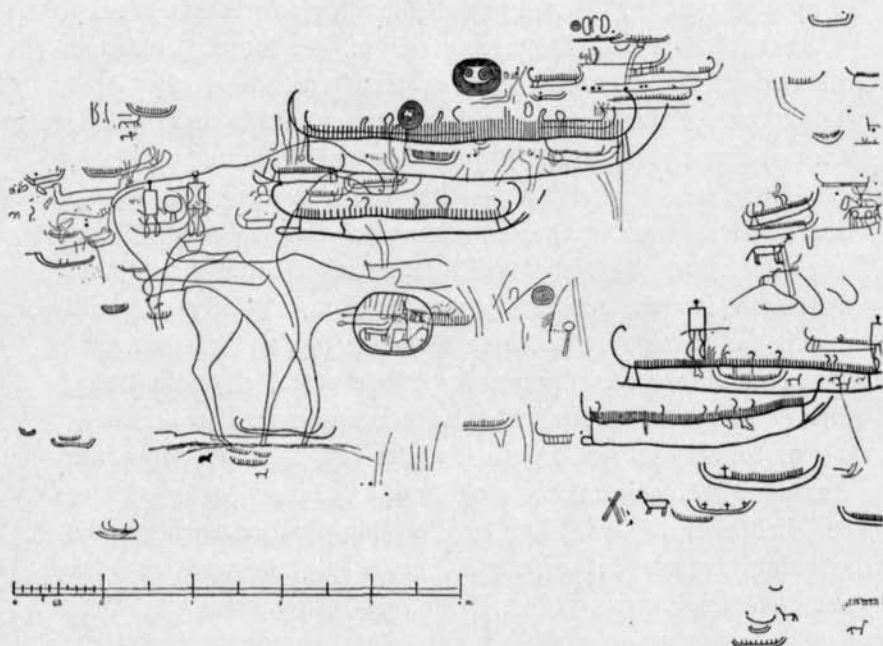

Fig. 22. Bardal.
(Efter Lossius anf. st.).

västligaste uthus är ristningen inhuggen i en väldig klippa, som bildar öfvergången mellan den jämna, odlingsbara jorden och bergslutningen (Bardalsåsen). Se fig. 17 i *Ymer* anf. st. Bergarten är här lerskiffer (enl. Lossius). Klippan vätter åt SSO.

Den af ristningen upptagna klippan (den är i två partier, skilda af en torrfylld klyfta) är af 29 m. längd och 7—10 m. bredd, alltså en af de största ristningshällar, som äro kända i Skandinavien. Den sluttar omkr. 30°. Ofvanför är starkt sluttande mark och mycket vatten rinner öfver hällen i regntider. Läget är typiskt för en bronsåldersristning.

Största delen af ristningen utgöres också af en sådan; se därom Lossius' förträffliga uppsats och Kvams i hufvudsak utmärkta teckningar. Min *fig. 22* utgöres af vänstra hälften af Kvams pl. 1 och omfattar det betydelsefullaste. På hällen finnas inalles ett 100-tal skepp och ett 50-tal djur, en del människofigurer, typiska ornament, fotsulor, skålformiga fördjupningar m. m. Här finnes ett bland de största kända skepp på skandinaviska hällristningar, 4.3 m. långt med 89 bemanningsstreck¹. (Ett annat är 3.5 m. långt med 78 streck). Det är hugget med linjer af ovanliga dimensioner, intill 6 cm. breda och 1.4 cm. djupa. Några utsökt vackra bronsåldersornament finnas, de bästa ses å *fig. 22*. — Jag vill icke här inlåta mig på kritik af Kvams teckningar eller hans och Lossius' framställning, jag vill endast säga, att åtskilligt finnes att ändra och tillägga. Klippans storlek och lutningsvinkel göra, att belysningen är mycket olikartad, hvilket åter försvårar ögats uppfattning.

Hufvudintresset knyter sig vid de stora, af andra figurer delvis förstörda, naturalistiska djurteckningarna, hvilka återge älgars karaktäristiska linjer. Två äro relativt fullständiga, men dessutom finnas åtskilliga påbörjade. Sannolikt är, att flera äro helt eller delvis utplånade. Den dag jag företog min undersökning regnade det oafbrutet, hvarför jag nödgades afstå från att gå öfver klippan i dess helhet. Därför kommer min framställning här att röra sig om den stora gruppen till vänster å *fig. 22*. Afklappningarna blefvo tyvärr förstörda i regnet och fotografierna till stor del också.

Den öfre älgen är 3.05 m. lång och 2.25 m. hög öfver puckeln, den undre 3.15 m. lång och 2.15 m. hög. I proportion därtill äro alla teckningar af detta slag på klippan. Kvams

¹ I Bohuslän finnes åtminstone ett ännu större dylikt skepp, från Torsbo i Kville s:n. Det är 4.48 m. långt med 124 bemanningsstreck. (Emil Ekhoff: *Qville hds fornminnen*, Stockholm 1881, sid. 38, fig. 6). L. Baltzer, *Hällristningar från Bohuslän*, nämner i beskrifningen till pl. 30 (Tegneby, Tanum s:n) om "en båtformig figur af 7 meters längd". — Om de två från hvarandra vända skeppsstammar, som vi se längst till höger å pl. 1 hos Lossius, afsetts att tillhöra samma skepp, skulle här blifva ett skepp af 6.1 m. längd.

teckning är i det hela riktig, med undantag af att det öfre djurets buklinje är missuppfattad. Det har nämligen en fullständig sådan linje med en svag bukt nedåt. Se *fig. 23* efter fotografi. Den linje, han återger såsom fortsättande bakre benets inre lårlinje, synes däremot ej finnas. Det undre djuret är charmant tecknad, om också något ofullständigt (eller utplånadt?). Buklinjen och hufvudets undre linje saknas. Kanske att den djupa naturrefla, som ses å *fig. 23*, har afsett att markera denna linje. Detta djur har öra. Man må ej här förvillas och tro, att djuret har tre ben, mellersta benet är nämligen

Fig. 23. Bardal.

Foto. af förf.

framben till ett tredje, ej fullbordadt djur, som vänder åt motsatt håll och hvars hals- och hufvudlinjer korsa det undre djurets bakdel och det öfres bakben. Till höger ses några vertikala streck, som förmodligen antyda rester af eller utkast till dylika djur. Längst till höger (å *fig. 22*) synas två buktande linjer, som helt säkert varit ämnade till älg-hufvuden.

Dessa ristningar måste, som redan de citerade norska undersökarna af hällen framhållit, vara äldre än de typiska bronsåldersristningar, som här finnas. Detta bevisas lätt genom den på sätt och vis lyckliga åverkan, som bronsåldersristare gjort genom att hugga sina stora skepp och andra figurer

öfver djuren i fråga. Se *fig. 22*, där detta framträder bäst. De breda, djupa skeppslinjerna afbryta helt enkelt de grunda, endast centimeterbreda djurlinjerna.

Det var för att undersöka detta viktiga förhållande som jag reste hit och mina iakttagelser stämma fullständigt med de förut gjorda. Dessutom fann jag, att det ingalunda kunnat vara så, att älgarnas linjer helt enkelt hoppat öfver mötande linjer till eventuellt redan förefintliga bronsåldersfigurer, hvilket

Fig. 25. Bardal.

ju kunnat tänkas vara fallet, eftersom dessa äro mycket breda och djupa (se ofvan). Ty på ställen där minst lika stora naturliga refflor mött älgarnes linjer, hafva dessa tecknats ned i refflorna och upp på andra sidan igen och ej hoppat öfver.

Endast den del af Kvams teckning, som framträder å min *fig.*

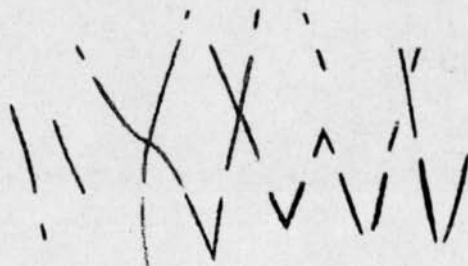

Fig. 24. Bardal.

Teckningar efter afklappningar af förf.

22, synes hafva dylika äldre ristningar, men där äro de eller snarare hafva de varit desto talrikare. Jag har anledning att befara att klippan användes af barn för att åka s. k. skinnkälke på och detta är naturligtvis inte hälsosamt för de grundt huggna ristningarna, särskildt om det varit generationers sed alltifrån järnåldern eller längre tillbaka. I öfrigt synes ristningen föga beaktas, ris, sopor och annan smörja låg öfver densamma. Vi petade undan det mesta för att undersöka hällens nedre del, där Kvam tydligen uteglömt åtskilligt, och

särskildt för att betrakta "de teqn, der tildels har lighed med romerske bogstaver "(längst ned t. h. å min *fig. 22*). Detta befanns vara ett ornament af fortlöpande romboider, alldeles som vid Hell, men ytterst svagt hugget (4—5 mm. breda linjer). Min afklappning af detta blef tyvärr så förstörd af regnet att den ej går att fotografera, men en teckning däraf se vi å *fig. 24*. Romboiderna äro enkla — utan fyllning — och omkr. 10 cm. höga och 4 cm. breda.

Till vänster, omkr. 1.5 m., och lägre än detta ornament finnas två andra, hvilka ej synas å Kvams teckning. Detta på grund af att detta klipparti intill 1897 var täckt af jord, hvilken Lossius då lät aflägsna (se "*Arkæolog. Undersøgelser 1897*"). Min afklappning af det ena ornamentet är alldeles obrukbar, dock synes äfven här vinkel- och rombornamentet spela in; af det andra se vi å *fig. 25* en teckning. Det är en stor romboid af 36 cm:s höjd och 18 cm:s bredd, som tydligen afsetts att delas i 4 smärre romboider, alla fyllda efter samma idé som vid Hell. Utförandet har dock ej fullt lyckats.

Af alla dessa tre är det första bäst och det sista gröfst hugget — med omkr. 1 cm. breda linjer — men alla mycket grundt och otydligt. Lossius säger om det första (hans "bogstaver"), att det "maa antages være af senere datum". Jag skulle delvis vara villig att gå med på detta, emedan dessa ornamentslinjer äro betydligt smalare och otydligare än älgarnes. Den omständigheten, att samma ornament finnes vid Hell i samband med de stora djuren och otvetydigt är samhörigt med dessa trots den skillnad i teknik, som äfven där märkes, gör, att jag helst är böjd för att antaga samhörighet mellan djur och ornament äfven vid Bardal.

Dock vill jag i det följande icke bygga mitt resonnemang på dessa ornament.

Hvad tekniken angår, äro älgarnas linjer för starkt nötta för att man skall kunna yttra sig om dem. De äro nu intill 1—1,2 cm. breda och ett par, tre millimeter djupa, med rundad

genomskärning. De omtalade ornamenten synas vara bildade af enkla täta rader af små gropar, på hvarandra följande slag af redskapet, förmodligen sten¹. Lossius har samma uppfattning af ristningarna på det framgrädda partiet². "De er grovt og hakket huggede, undertiden kun antydede ved punkteringer, uden at disse er blevene udarbejdede til sammenhængende linjer. Disse ristningers hakkede og ujevne beskaffenhed bestyrkede mig i min opfatning, at de maatte være gjorte med stenredskaber". (*Arkæolog. Undersøgelser* 1897).

Lossius lät som nämndt gräfvä fram detta klipparti, utmed en längd af 13 m. från väster, och ett djup af 1—3 m., ofta ända till "auren", men fann "intet spor av flint eller levninger av andet verktoij, som kunde antages at være brugt ved ristningernes indhugning" (anf. st.). Om denna sistnämnda undersökning är noggrannt utförd, är resultatet onekligen förvånansvärdt.

Böla.

Litteratur: K. Lossius: *Antikvar. notiser* etc., *Aarsb.*, 1898, sid. 145, endast några rader med en teckning. K. Lossius: *Arkæologiske Undersøgelser i 1897*. (*Norske Vidensk. Selsk. Skrifter*, 1897 n:r 5, sid. 9, 10).

Nästa hällristning (om vi förbigå den af oss 1907 upptäckta bronsåldersristningen vid Bardals-aune³, se ofvan sid. 50) ligger nära bäcken Bölas utlopp på södra stranden af Snaasenvand på gården Valløens ägor i For s:n, Stod pgd, endast 29 km. fågelvägen från Bardal. Den kallades ännu 1897 (af Lossius) "den nordligst kjendte helleristning i Norge". Sedan dess är dock rekordet slaget på ett häpnadsväckande sätt, som ses å kartan i *Fornvännen*, anf. st.

¹ Bronsåldersristningarna synas äfven vara utförda medelst knackning (se härom äfven Kvam och Lossius). En bred skeppslinje t. ex. är alldeles uppfylld af små gropar och äfven kanterna, som på afstånd synas jämna, äro naggade af samma slags gropar, hvar och en betecknande ett slag.

² Att här är ornament, tycks han ej ha sett, han nämner utom 5 skepp endast åtskilliga "streger, der ikke kan sees at danne bestemte figurer".

³ Om denna se G. Hallström: *Hällristningarna kring Trondhjemsfjorden*. (*K. no. Vidensk. Selsk. Skrifter*, 1907, n:o 10).

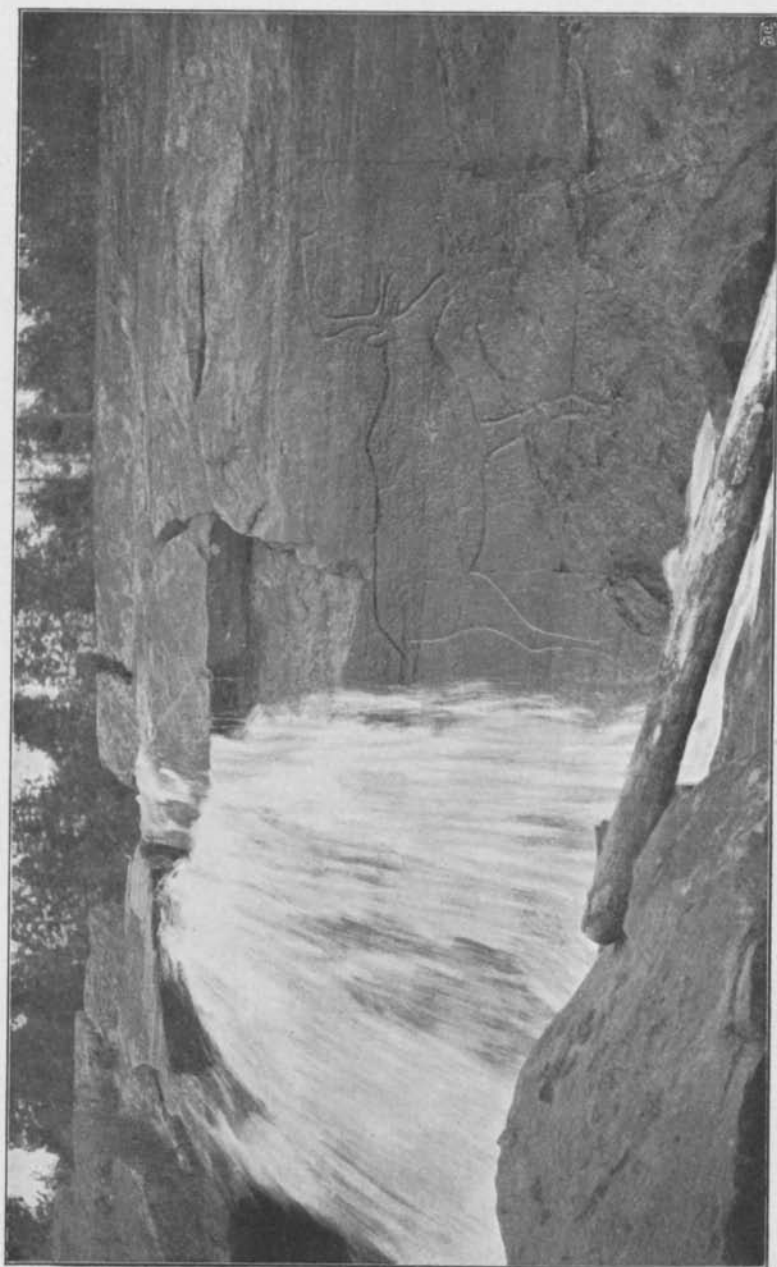

Fig. 26. Böla.

Foto af förf.

Bölas utlopp är en så godt som sammanhängande fors med omkr. 40 meters fallhöjd upp till ristningen¹. Denna är belägen omedelbart invid ett litet fall (se *fig. 26*) omkring 40 m. Ö. om fördämningen till den kvarn man passerar, då man följer vägen från Valløen åt nordost utmed stranden.

Böla har här ett något underligt lopp. Den klippkanal, som den rinner fram uti, ligger alldeles på kanten af en omkr.

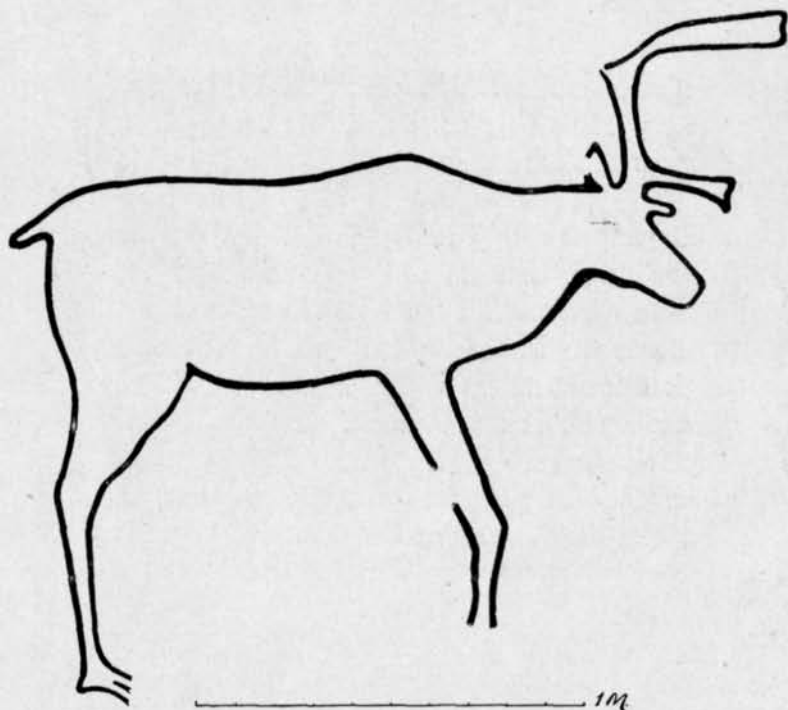

Fig. 27. Böla.

Teckning af förf.

3 m. hög afsats och endast en låg kant hindrar den att svämma öfver. På tre ställen är emellertid kanten för låg och där brusar bäcken fram i små skummande fall, hvaraf det östligaste ses å *fig. 26*. Afsatsens vägg är lodrät, ibland med en bukt inåt på midten. Läget för ristningen är utomordentligt vackert och den synes på långt håll.

¹ Snaasenvand ligger 24 m. öfver hafvet, enl. topogr. kartan.

Enligt traditionen på gården kom ristningen i dagen, då morfadern till den nuvarande ägaren (Aage Valløen) för omkr. 70 år sedan skulle anlägga ett "kværnhus" i fallet och för detta ändamål ref bort "mossa" på berget för att leda bäcken som han ville. Mossa är här liktydigt med torf. Vid detta tillfälle blef ristningen synlig och det öfversta (östligaste) fallet uppstod.

Klippan, som är byggd af glimmerskiffer, är mycket slät och jämn och lämpar sig väl för ristningar. Endast en sådan

Fig. 28. Fullväxt renoxe. Foto. af förf.

finnes emellertid och framställer en ren i kroppsstorlek, 1,8 m. lång från nos till svanspets och 1,36 m. hög öfver länden (detta mått angifvet, eftersom frambenet ej är färdigteknadt).

Djuret är till hälften öfverspoladt af vatten och detta, jämte klippans lodräta och inbuktade ställning, omöjliggör afklappning annat än med vidlyftigare medel och större tid än hvad vi hade till förfogande. Fotografi togs före ikritandet, se *fig. 26*, och efter (se *fig. 18* i *Ymer*, anf. st.). Dessutom gjordes en teckning, *fig. 27*, som dock var svår att utföra, då man måste stå på kanten af klippans buktning.

Renen står ungefär i horisontalplanet och med hufvudet vändt nedåt forsen (åt V.). Klippan vätter åt NNV.

Ristningen är ett utomordentligt vackert prof på den naturalistiska konst, som gjort sig gällande i de nordskandinaviska hållristningarna. Till jämförelse meddelar jag i *fig.* 28 en fotografi af en fullväxt renoxe af liknande proportioner och med liknande (ganska ovanliga) horn. Man måste säga, att ristaren har lyckats på ett förträffligt sätt framställa det karaktäristiska hos djuret. I vissa fall har dock utförandet brustit, så t. ex. vid tecknandet af klöfven med dess tudelning, men man får tänka på svårigheten att i en klippa hugga in dylika detaljer, allra helst som man handskas med linjer af omkr. 2 cm:s bredd.

Under det godt tecknade örat syntes en svag linje, som troligast är en naturrefla. För att vara en början till tecknandet af ögat sitter det för långt tillbaka¹.

Linjerna äro mycket kraftiga, omkring 2 cm. breda och 0,5—1 cm. djupa, men ibland ända till 3 cm. breda som å undre delen af halsen. Linjerna äro rundade i genomskärning. För öfrigt är intet mer att säga om dem, då såväl inre yta som kanter äro mycket nötta. Endast på de inbuktade partierna af klippan äro linjerna bevarade till ett djup af 1 cm., eljest t. ex. å hornkronan äro de starkt afnötta.

* * *

Ytterligare finnas fyra kända ristningar af den "nordskandinaviska gruppen" (se kartan n:r 7—10), hvilka jag med det snaraste hoppas få behandla i denna tidskrift. Jag ämnar nämligen i sommar utsträcka min undersökning till dessa. Se tills vidare min citerade uppsats i *Ymer* 1907 med litteraturhänvisningar och de två enda publicerade afbildningarna.

¹ Enligt Lossius skall ung. 1 m. framför djurets mule finnas tre "småa gruber". Dessa synas äfven å min *fig.* 26, men äro helt säkert naturbildningar.

Trots att detaljgranskningen af materialet alltså ännu icke är afslutad, anser jag likväl att jag redan nu bör framlägga min ståndpunkt beträffande en del af de frågor, som föreligga. Framför allt rörande dessa ristningars kronologiska ställning.

Af de tio ristningar, som finnas angifna på min karta, höra Nämnforsens ristningar (n:r 1) ej till det öfriga sällskapet. De äro nämligen fullt daterbara såsom bronsåldersristningar af vanligt känt slag, om också ej så få drag ge dem en särställning gent emot de sydiskandinaviska. Dessa drag äro förmodligen betingade af de olika lefnads- och naturförhållandena. Ristningen vid Glösa (n:r 2) intager en ställning, som är svårare att klarera. Den står dock otvetydigt i släktskap med Boggeristningen (kartans n:r 7), Romsdals amt, se fig. 19 i min uppsats — *Ymer* — om man undantar den stora djurfiguren där. Innan jag fått personligen vid Bogge undersöka förhållandet mellan detta stora, naturalistiskt tecknade djur och de många små à la Glösa, kan jag ej yttra mig om dessa två ristningars ställning till de tvänne afgjort motsatta grupper ristningar, vi nu veta oss äga i Skandinavien.

Trots vissa tekniska olikheter hos de andra af mig undersökta ristningarna (mellan å ena sidan den vid Hell och å andra sidan de öfriga) har jag ej tvekat att sätta alla dessa fyra i en grupp, karaktäriserad genom naturalistiska framställningar af djur i naturlig storlek. Efter hvad som kommit till min kännedom om öfriga på min karta utsatta ristningar (n:r 7—10) har jag ansett mig med stor säkerhet kunna vidga gruppen äfven till dem. Jag anser, att vi här hafva att göra med en homogen och samtidig grupp företeelser och med detta som utgångspunkt vill jag göra mina reflexioner.

Den fasta utgångspunkten för en tidsbestämning hafva vi i ristningen vid Bardal. Där korsas älgarnas konturer af linjer, som tillhöra stora och typiska bronsåldersskepp. Som jag framhöll i början af denna uppsats, hafva vi full rätt att uppfatta den trondhjemska bronsålderskulturen såsom fullkomligt

samtidig med den öfriga skandinaviska. De stora hällristningar af sydsandinavisk typ som här finnas — däribland Bardalsristningen, som är en af de största i hela Skandinavien — kunna sålunda, liksom hufvudmassan af gruppen i sin helhet, räknas till den förra hälften af bronsåldern. Det första steget till en tidsbestämning har alltså ledt oss till en tid, äldre än en ristning från äldre bronsåldern, med andra ord: de nya ristningarna kunna ej vara yngre än denna nu nämnda tidsperiod.

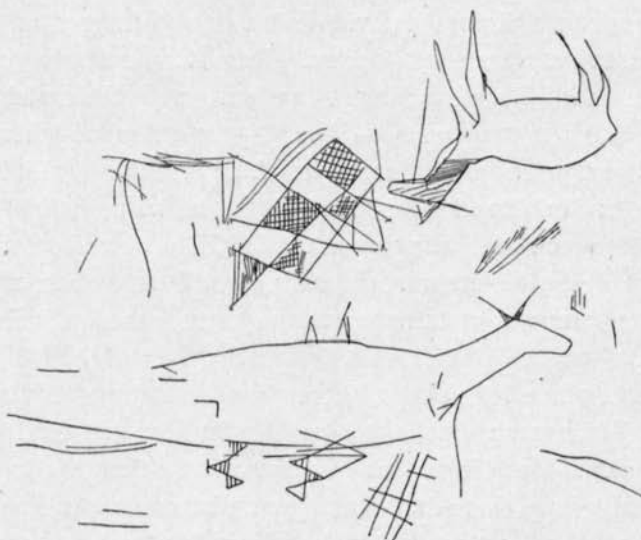

Fig. 29. Ristningarna på hornyxan från Ystad.

Nästa steg trodde jag först skulle kunna tagas med hjälp af de ornament, som finnas i samband med ristningarna. Men jag fann snart att detta var en farlig väg. Vinkel- och sick-sackornamentet är otvifvelaktigt ett mycket karaktäristiskt ornament för stenåldern (framför allt den äldre), men i hög grad äfven för brons- och järnåldern. Det kan därför ej (på forskningens nuvarande ståndpunkt) föras fram såsom ett uppbyggande moment i en bevisföring, endast som ett bestyr-

kande¹. Vi måste således gå till teckningarna själva och studera deras karaktär och därigenom söka nå nya synpunkter för att få ytterligare medel att datera dem.

Inom den nordiska arkeologien möta vi endast tre exempel på naturalistisk konst, jämförlig med den å dessa ristningar. Det ena är den bekanta hornyxan (äldre? stenåldern²) från Skåne (Montelius: *Sv. Fornsaker*, fig. 43) med sina två djurteckningar, fig. 29, hvilka trots åtskilliga fel dock tyda på en säker tecknares hand. De andra äro älg huvudet och den lilla älgfiguren af bränd lera, som anträffats å boplatzen vid Åloppe i Uppland (döstitid-gånggriftstid)³. Från de rika kulturblomstringsperioderna brons- och järnålder känna vi endast en ofta högt drifven ornamental konst samt ett visserligen lifligt begär att göra bildframställningar af djur och människor såväl på lösa föremål som i sten och klippor, dock utan att de synliga resultaten af denna lätt förklarliga drift nå den höjd som kallas naturalistisk konst.

Redan detta förhållande ensamt vore tillräckligt att datera ristningarna till stenåldern, om vi icke, i norra Skandinavien äfven hade att röra oss med en etnisk faktor af vikt, nämligen lapparna. Men då vi redan utan att vidröra det etniska spørsmålet nått vår första tidsbestämning, anser jag mig tryggt kunna taga nästa steg fullt ut och på grund af ristningarnas karaktär helt draga dem ur bronsåldern och sätta dem till stenåldern. Det finns ju inga spår af naturalistisk

¹ A. W. Brøgger tror sig i "*Studier over Norges Stenalder*", 1906, sid. 69 ff. i ornamentiken (vinkel- och sicksacklinjerna) finna bevis för sin teori om den palæolitiska benkulturens öfvergång till skandinavisk skifferkultur. Utredningen af dessa tiders ornamentik är emellertid ej ännu gjord och det Brøgger anför kan än så länge ej anses som bindande bevis.

² O. Almgren: *Nordiska Stenåldersskulpturer (Fornvännen, 1907, sid. 114).*

³ O. Almgren: *Uppländska stenåldersboplatser*, fig. 43, 44, *Fornvännen*, 1906. En pjäs, som står de två sistnämnda ganska nära, är en liten (5,5 cm. lång) skulptur af bärnsten, föreställande en björn, som anträffats i en mosse vid Resen, Viborgs amt, Danmark (Köpenhamns Museum). Dess tidsställning är dock ej klar.

konst i skandinavisk bronsålder och man kan ej heller förstå, hvarför en eventuell lapsk befolkning¹ just i denna tid skulle rycka fram med en dylik konst, som den hvarken förr eller senare veterligt har presterat.

På ristningen vid Bardal framstå de tidigare tecknade djuren ofantligt svagt i förhållande till bronsåldersristningarna, hvilka trots sin ålder stå ovanligt tydliga. Detta kan ej bero enbart på skillnad i teknik, utan på längre, kanske dubbelt så lång nötning. Linjerna visa äfven detta med sina rundade kanter.

Inom stenåldern böra dessa ristningar ej placeras till någon af de senaste perioderna. Den yngsta stenåldern har skänkt oss föga af en jämbördig konst och de få (ofvannämnda) exemplen² synas vara de sista afläggarna af äldre företeelser. Det är påfallande, hur få exemplen äro på en sådan konst i Skandinavien. Mot slutet af den palæolitiska tiden nådde dock en naturalistisk konst en sådan höjd i vår stenålders urhem, Mellan-Europa, att man gett en hel tidsperiod namn däraf, "l'âge glyptique ou des beauxarts".³

Huruvida den naturalistiska konst, som framför allt under de senaste åren uppdagats i skandinavisk stenålder och som tagit sig uttryck på lösa föremål, har en gemensam härstamning torde ännu vara oafgjordt. O. Almgren (anf. arb.) sammanställer de två nämnda skulpturerna med en del svenska samt östliga och sydöstliga företeelser och sätter hela det så uppkomna gebitet i motsättning mot det sydvästnordiska området⁴ och Väst-europa, dock utan att draga några direkta slutsatser däraf på

¹ Man må kalla den ett lapskt folk eller ett x-folk, det är här så länge samma sak.

² Enklare figurframställningar finnas åtskilliga, se *Almgren: Stenåldersskulpturer* och *S. Müller, Nye Stenalders former (Aarbøger, 1896 sid. 340.* (De äro långt ifrån naturalistiska, men synas likväl ej tillhöra stenålderns allra yngsta tid, somliga tvärtom de äldsta perioderna (S. Müller).

³ E. Piette: *L'art pendant l'âge du renne*, Paris 1907.

⁴ Här bör man dock observera den ofvannämnda björnen af bärnsten från Jutland.

grund af att materialet ännu är så otillräckligt. Angående den ofvannämnda hornyxan från Skåne anser G. Sarauw, att dess djurbilder äro ett direkt arf från "rensdyrtiden" och likaså hela den streckornering, som är så typisk på benföremålen från Maglemose. Den förra rör sig dock med ett material betydligt yngre än den senare, döstid-gånggriftstid gentemot senare delen af ancylustid (franska "asylien").

Hornyxans teckningar (*fig. 29*) stå bland de nämnda exemplen på skandinavisk stenålderskonst närmast de nord-

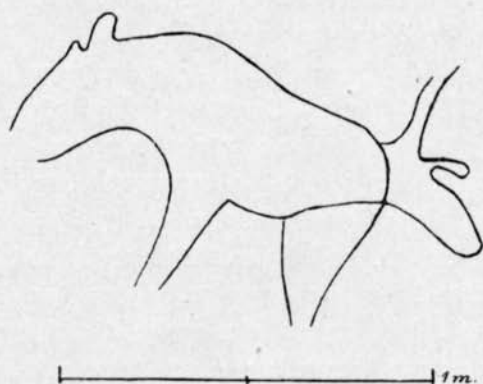

Fig. 30. Hällristning vid Fykanvatn (Efter A. Helland).

skandinaviska ristningarna. Med stöd af Sarauws datering¹ vill jag tillsvidare anse hornyxan som ett led mellan den palæolitiska konsten i Mellaneuropa och den konst, som fått uttryck på våra ristningar. Kedjan är svag, såsom stödjande sig på detta enda mellanled, och jag anser den ej heller därigenom fullt bevisad. Jag vill emellertid på andra vägar söka påvisa det efter hvad jag tror slående sammanhanget — en konstnärlig tradition skulle jag vilja kalla det — mellan l'art paléolitique och mina ristningar.

Otvifvelaktigt slående är framförallt likheten i naturalistisk uppfattning. Endast denna omständighet väger tungt och

¹ *En stenaldersboplads i Maglemose (Aarbøger, 1903, sid. 213, not 1 och sid. 310, not 2).*

har redan kommit Brøgger, som dock endast haft mer eller mindre dåliga afbildningar till kunskapskälla, att sammanställa¹ "deres eiendommelige karakter i stil med de tegninger paa bensager, der kjendes fra palæolitisk tid". I öfverensstämmelse med sin teori om den arktiska stenåldern säger han att "disse tegninger vil stamme direkte fra Madeleinetidens rensdyrtegninger". Vi stå emellertid äfven i tillfälle att kunna jämföra ett betydligt mer jämställt material, nämligen de franska och spanska grottistningarna och målningarna. Det visar sig då, att äfven en mängd tekniska detaljer från utförandet öfverensstämma inom de båda grupperna.

Främst af alla likheter står det drag, som jag vill kalla skisserandet. Ett utkast till en teckning göres, men fullföljes icke på den inslagna vägen, ristaren är icke nöjd med sin början, han ser att en annan yta lämpar sig bättre, eller också ger hans fantasi honom ett nytt uppslag. Resultatet blir ofta en lek med linjer. Ett bland de bästa exemplen på detta finns å Bardalsristningen. Först äro där två älgar vända åt samma håll, men å det undre djuret ingriper främre hälften af en annan älg, som vänder åt motsatt håll. Följden blir att den färdigtecknade älgen synes ha tre ben, som ofvan anmärkts (se *fig. 22—23*). Ett lika exempel finnes å ristningen vid Fykanvatn (kartan n:r 8), se *fig. 30*². Här är ristningen af en färdigtecknad björn(?) förvirrad af ett renhufvud, som vänder åt motsatt håll. Observera äfven drag såsom det isolerade låret framför den främre renen vid Hell (se *fig 17*).

Snarlika exempel finnas inom l'art palæolitique, se H. Breuil: *L'évolution de l'art parietal des cavernes de l'âge du renne, Congrès internat. d'Anthrop. et d'Archéologie, Monaco 1906, compte rendu, t. 1, sid. 373* (Grotte des Combarelles, Dordogne), *fig. 122*, där teckningen af en åt vänster vänd häst förryckes af en motvänd bison (färdigtecknad så när som på

¹ Anf. uppsats i *Naturen*, 1906.

² Efter A. Helland: *Helleristninger ved Glømen* (No. *Vidensk. Selsk. Skrifter* 1900, n:r 8.)

frambenen). Hos E. Piette: *Études d'Ethnographie préhistorique (L'Anthropologie, 1904)* sid. 165, fig. 59 se vi (ristade på ben) två djurhufvuden ("idisslare"), vända från hvarandra. Kroppar finnas ej, ty redan halsarna stöta samman. Se fig. 31. Sid. 171 ff. (ibid.) se vi en dylik gyttning af djurkroppar och -hufvud, ofta gående in i och förvirrande hvarandra (ristade på ben, från Lorthet, Hautes-Pyrénées). Likaså sid. 633¹, (ibid.) fig. 7 (väggristning) och 639, fig. 14 (väggmålning), Altamira-grottan, prov. Santander, Spanien. Jämför äfven fig. 249, 250 i *Musée préhistorique* (G. o. A. de Mortillet) 1903, den förra afbildad här, fig. 32.

Fig. 31. Gourdangrottan (Hautes-Pyrénées). $\frac{1}{2}$ nat. storl.

Fig. 32. Ristning på sten från Bruniquel, Tarn-et-Garonne.

Benen tecknas ofta på ett skissartadt sätt å ristningarna, stundom med ett par vårdslöst dragna, mycket spetsiga vinklar, bildande streck, se framför allt fig. 19—20. Jämför härmed hornyxans djur, fig. 29². Ypperliga exempel på samma sak se vi hos så godt som alla djuren å benstycket fig. 64 sid. 171 i *L'Anthropologie*, 1904 (E. Piette anf. arb.), fig. 2, 6—8, sid. 629 ff. ibid. (Cartailhac och Breuil anf. arb.), alla de senare ristningar eller målningar i Altamiragrottan. Ristningar, som i detta och andra afseenden stå ofanligt nära våra nordskandinaviska se vi fig. 33—35 efter G. de Mortillet: *Grottes*

¹ E. Cartailhac et H. Breuil: *Les peintures et gravures murales des cavernes pyrénéennes.*

² Fötterna tecknas mera sällan, se fig. 15 i min uppsats i *Fornvännen*, 1907, fig. 15 (Landverk), samt fig. 27 härstädes, (Böla).

*ornées de gravures et de peintures*¹. De stå dock under i konstnärligt afseende (utom hvad beträffar ristningen vid Hell). Se äfven "*Musée préhistorique*" fig. 191, 192 (ristning på ben, Laugerie-Basse, Dordogne). Många andra exempel finnas.

De streck, som synas inuti kropparna vid Hell, ha sina talrika motsvarigheter. Jag ber att få hänvisa till näst sist citerade arbete fig. 1 och 4 (grottan vid Pair-non-Pair) mina fig. 33 och 35, där alldeles tydligt framträder, hur lårens

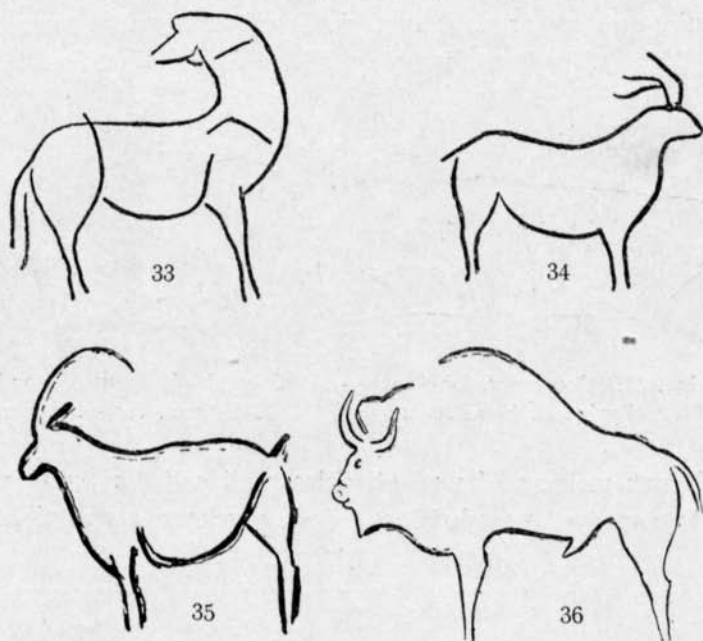

Fig. 33–35. Väggristningar i grotta vid Pair-non-Pair.

Fig. 36. Väggristning i grotta vid la Grèze (efter H. Breuil. anf. arb. i Monacokongr. vecklinjer på kropparna lockat tecknaren till för stark markering af dem å sina teckningar. Liknande exempel äro vanliga².

¹ *Revue mensuelle de l'école d'Anthropologie de Paris*, 1898, sid. 21 ff. (grotta vid Pair-non-Pair, Gironde).

² Se t. ex. Taf. V, VI (ristningar på en stenplatta) i J. Nüesch, *Das Schweitzersbild*, 1897; fig. 146 (på sten), sid. 440 i L. Capitan, H. Breuil et Peyrony: *Les gravures de la grotte des Eyzies (L'école d'Anthrop. 1906)*. M. Verworn: *Sitzungsbericht* 14. XI., 1907 i *Korrespondenz-Blatt der deutsch. Gesellsch. f. Anthrop. etc.*, 1908, sid. 14, fig. 6 (väggristning från Combarelles).

Det vid Hell uppkomna vinkelornamentet kan äfven förklaras så, att buklinjen och lårets inre linje korsa hvarandra, bildande en uppåt öppen vinkel, jfr näst sista exemplet i not 2 föreg. sida och fig. 143 ibidem samt ristningarna i grottan vid Pair-non-Pair (*L'école d'Anthrop.*, 1898, anf. st. och fig. 33 och 35 härofvän).

Exempel finnas äfven på att *liknande* linjer utvecklat sig rent ornamentalt också i fransk konst. Se T. J. Arne nedan cit. arb. fig. 8 (väggristning från Combarelles) och E. Rivière:

Fig. 37. Väggristning från La Mouthe.

Les dessins gravés de la grotte de la Mouthe (Dordogne), fig. 2 (sid. 511 i *Bulletins de la société d'Anthropologie de Paris*, 1901), jf. fig. 37 här ofvan.

Den strängt tillämpade profilteckningen af djuren å våra hällristningar brytes (så vidt jag nu vet) endast af ristningen från Landverk (n:r 3), där båda djuren som vanligt äro tecknade i profil, men hafva öronen tecknade en face. Särskildt skarpt framträder det å älgen, hvars bägge öron visa öronmusslan. Till detta hafva vi många motstycken från palæolitisk konst, se t. ex. en väggristning från Altamira (fig. 125 sid. 375 i H. Breuil: *L'évolution de l'art pariétal des cavernes de l'âge du renne*¹). Ett hufvud af bock med två öron, af

¹ Monaco-kongressen, t. 1.

hvilka det ena visar öronmusslan precis på samma sätt återgifven som vid Landverk, se vi i *fig. 39* efter E. Piette: *Études d'Étnographie préhistorique*, VII fig. 34¹. Flera exempel finnas. Detta sätt att återge örats konkavitet måste ha sitt ursprung från skulpturen. Vi ha åtskilliga talande bevis därför i fransk konst, t. ex. det bekanta hästhufvudet från Mas-d'Azil, Haute-Garonne, (bl. a. i sist anf. arb. sid. 142) men framför allt ett hästhufvud från boplatsen vid Saint-Marcel, dép. de l'Indre² (se *fig. 38*), där örats hålighet är framställd

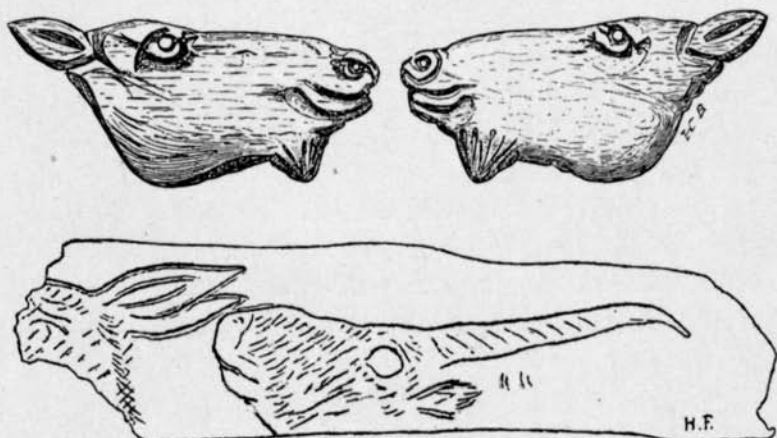

Fig. 38 Skulptur i ben (Saint-Marcel), nat. storl.

Fig. 39. Ristning på ben (Gourdan-grottan) nat. storl.

genom två mot hvarandra buktande snitt, bildande en spets-oval. På ristningar (franska) finnes detta drag ofta markeradt endast genom ett långsgående streck.

Beträffande dessa en face-ställda öron är det äfven som bekant ytterst vanligt, att hornparet t. ex. å bufflar äro tecknadt en face, men djuret för öfrigt i profil, (jf. *fig. 37*).

Å hållristningarna se vi alltid djuren tecknade med två ben, hvilket ju är den konsekventast genomförda profilteckningen. Detta förekommer äfven allmänt på de af de franska

¹ Sid. 150 i *L'anthropologie*, 1904.

² Breuil: *Station de l'âge du renne de Saint-Marcel (L'anthropologie*, 1902, sid. 151).

och spanska grotteckningarna, som anses vara äldst, och äfven någon gång senare, (Pair-non-Pair, Grèze, Altamira).

Ögon synas fattas på hällristningarna, men äfven härpå finnas åtskilliga exempel i den andra gruppen, se t. ex. de anförda Pair-non-Pair-teckningarna (*Revue de l'école d'Anthropologie* 1898), mina *fig. 33—35*.

Till det ofvan nämnda skisserande draget vill jag äfven hänföra hvad jag vid tal om ristningen vid Hell kallade ristarens "palett". Det återfinnes äfven vid Bardal och är en gyttring af streck utan betydelse. På palæolitiska teckningar förekommer ofta detta drag. Jag hänvisar till en uppsats af T. J. Arne i *Ymer* 1903 (*Nyare upptäckter rörande den äldre stenålderns konst*) sid. 117. Hvad han där säger, gäller ristningar på lösa föremål, men har sin tillämpning äfven på grotteckningarna. "Med flintverktyget utkastade han (konstnären) en skiss, ändrade vissa af kroppens konturer och gjorde framför allt en mängd utkast till benen¹, innan dessa fingo den ideala ställning, som föresväfvade honom. Sedan fördjupades de linjer, för hvilka han till slut bestämde sig". Se hans *fig. 5, 6, 8* (ristningar från grottan vid Combarelles), framför allt *fig. 5*, som visar stor öfverensstämmelse med ristningen vid Hell. Å Bardalsristningen *fig. 22* se vi åtskilliga sådana utkast till ben.

Till sist finnas öfverensstämmelser i storleken af ristningarna. Endast i palæolitisk tid hafva vi eljest exempel på naturalistiskt tecknade djur i ungefär naturlig storlek. Storleken å hällristningarnas djur är (längdmått):

Landverk, älg 1,65 m., björn 1,4 m.

Hell, renar 1,74 (1,84 med svansen) och 1,6 m.

Bardal, älgar 3,05—3,15 m.

Böla, ren 1,8 m.

Bogge, älg(?) 2 m.

Fykanvatn, 3 renar 1,6—2 m., ren 1,2 m., björn 1,05 m.
(resten ännu obekant).

¹ Kursivering af mig.

Jag har gjort några anteckningar i detta afseende angående palæolitiska grottristningar och målningar och funnit, att ofta *kunna* dessa ej nå dylika proportioner, emedan grottorna äro så låga — Combarelles-grottan t. ex. som med en längd af 228 m. har en vidd af endast 0,6—1,5 m. och en höjd af 0,5—2 m. Den sträcka af 100 m., där grottans båda väggar äro täckta af figurer, har en medelhöjd af 1,5 m. Jag lämnar härifrån några mått: häst (ofullbordad) 0,8 m., häst 1 m., ren 1 m., stenbock 0,8 m¹. Från Altamiragrottan, Pyrenéerna, har jag följande mått: ristad bison (hufvud, hals, bog fattas) 1,25 m. lång, målad bison (liggande i krum) 1,55 m., målad och ristad dylik, stående, 1,3 m., målad hind 2,2 jämte många djur omkr. 1,5—2 m. långa². I Marsoulas-grottan, Pyrenéerna: bison (målad och ristad) 1,8 m. lång, bison (endast främre delen) 0,6 m. hög³. Pair-non-Pair-grottan, Gironde: häst 0,6 m. lång, 0,7 m. hög, stenbock 0,7 m. lång, 0,63 m. hög, däggdjur, obestämdt, 1,5 m. långt, 0,9 m. högt⁴. Grotte de la Mouthe, Dordogne: bison 0,91 m. lång, ren 1,07 m., stenbock 0,8 m.⁵ o. s. v.

Angående tekniken sakna vi i hög grad uppgifter. Som ett intressant faktum vill jag likväl meddela, att för en ristning i Pair-non-Pair-grottan lämnas uppgiften: 0,08 m. djup och 0,06 m. bred, alltså, som vid Hell, större djup än bredd⁴. Väggen i grottan består af kalksten ("calcaire tertiaire tongrien") och är förmodligen ej lösare än Hells lerskiffer. I Combarelles-grottan äro linjerna stundom 5—6 mm. djupa och med "motsvarande bredd". I Altamira finnas på ett ställe djur (bison, häst?) med linjer af 3—5 cm:s djup. "Les caractères du dessin entaillé si fortement rappellent les plus anciennes œuvres des ca-

¹ Capitan et Breuil: *Gravures paléolithiques sur les parois de la grotte des Combarelles* (Bulletins de la soc. d'anthrop. de Paris, 1902) Sid. 527 ff.

² E. Cartailhac et H. Breuil: *Les peintures et gravures murales des cavernes pyrénéennes* (L'Antropologie, 1904).

³ Samma arbete (L'Antropologie, 1905).

⁴ G. de Mortillet: *Grottes ornées* etc., (anf. st.) sid. 22.

⁵ E. Rivière: *Les dessins gravés* etc., (anf. st.)

vernes de France: Chabot, Pair-non-Pair, la Grèze"¹. Bättre verktyg än af flinta stodo ej till buds för grottristaren.

Några af de likheter, som nu påvisats mellan de båda grupperna, kunna möjligen förklaras som naturligt uppkomna. Men de flesta äro af den art att de ej bero af tillfälligheten. Därför anser jag mig berättigad att säga: här är en påtaglig konstnärlig tradition mellan palæolitisk konst och de nordskandinaviska ristningarnas konst. Detta minskar ytterligare afstånd i tid mellan de båda grupperna och jag är därför böjd att antaga, att ristningarna snarare tillhöra äldre än yngre skandinavisk stenålder.

Sarauws datering af hornyxan från Ystad till ancylustid stärker ju detta mitt antagande. Det enda som skulle göra mig något tveksam gentemot en sådan datering är ristningarnas höjdförhållanden. De lägsta ligga omkr. 30 m. (Hell) och omkr. 40 m. (Bardal). Emellertid är den västra kustens höjning föga studerad; hvad man vet om den, är att den ställer sig betydligt olika den svenska sidans. I detta sammanhang vill jag nämna att jag i somras tog en afvägning af platsen för den bekanta kökkenmöddingen vid Stenkjær med hjälp af amtsingenjör Munck. Den befanns ligga 26 meter öfver "normalt högvatten".

Mina jämförelser mellan l'art palæolitique och hällristningarna har stödt sig framför allt på likheten mellan de sistnämnda och grottboningarnas ristningar och målningar. Jag har gjort detta för att hafva de mest commensurabla storheter, men det är tydligt att *bäraren* af traditionen måste hafva varit "småkonsten". Därför är det drag af inflytande från skulpturell konst, som jag påvisat, af den största betydelse.

Slutligen några ord om de ornament, som uppträda på ristningarna vid Hell och Bardal. Af skäl, ofvan nämnda, har jag ej velat taga dem som led i min bevisföring, trots att ornament af detta och liknande slag äro ytterst vanliga (rent af

¹ Cartailhac et Breuil: anf. arb. (*L'Anthropologie*, 1904, sid. 630).

de öfvervägande) under den tid, hvarom här blifvit frågan. Nu anser jag dem i stället såsom daterade i och med att ristningarna äro det, och vi finna då att ej heller på denna punkt finnes något hinder för att placera ristningarna så högt upp i tiden. De ornament som förekomma ses å *fig. 18—21, 24 och 25.*

Det är dels romboider, dels sicksacklinjer, stundom kombinationer. Man kan tänka sig uppkomsten af romboidornamentet på två sätt. Antingen såsom ett vanligt rutmönster, där linjerna korsa hvarandra under spetsiga och trubbiga vinklar. Eller också som sicksacklinjer (eller rader af trianglar), som ställts med sina baser mot hvarandra. På det sista se vi kanske ett exempel å *fig. 21.* Där har den så uppkomna romboiden sedan delats genom ett lodrätt tvärstreck. Till detta sista hafva vi motstycken. Å skifferspetsen från Vaalse vig, Falster¹ se vi sålunda den enkla vinkeln uppdelad genom ett dylikt lodrätt streck. Däremot finner jag intet motstycke till fyllningen af romboiderna i det stora ornamentet vid Hell med de brutna linjerna, som gå parallellt med ena sidan, undantagande just ett af ornamenten från Bardal, se *fig. 25.*

*   *   *

Till sist ber jag att få betyga min tacksamhet för all den älskvärda hjälp jag under mitt arbete och planläggningen därför rönt af Overlærer K. Rygh, Trondhjem och Cand. A. W. Brøgger, Kristiania.

---

¹ S. Müller: anf. arb. (*Aarbøger*, 1896, sid. 313, fig. 5).